

4. İvanov Văch.Vs. Binarnye struktury v semioticheskikh sistemah // Sistemnye issledovania: Ejegodnik 1972. – M.: Nauka, 1972. – S. 206–236. – kniga
5. Zolotarev A.M. Rodovoi stroi i pervobytnaia mifologia. – M.: Nauka, 1964. – 328 s. – kniga
6. Kaskabasov S. Kazahskaia neskazochnaia proza. – Almaty: Akademizdat, 1993. – 355 s. – kniga
7. Meletinski E.M. Mif i istoricheskaia poetika fôklora // Fôklor. Poeticheskaia sistema. – M.: Nauka, 1977. – 343 s. – kniga
8. Pasechnyi İu.D. Priznak personaja i opozisia kak faktor, opredeläiüşi polifunktsionälnöst personaja volşebnoi skazki // Afanasevski sbornik. Materialy i issledovania. – Vypusk IV. Narodnaia kültura i problemy eö izuchenia. Sbornik statei / Materialy nauchnoi regionalnoi konferensii 2004 g. – Voronej: Voronejski gosudarstvennyi universitet, 2006.- trudy konferensi
9. Soloveva N.V. Binarnye opozisii kak osnovopolagaiüšie elementy mifologicheskoi i fôklornoï kartin mira // Vestnik MGOU. Seria “Lingvistika”. – 2014. – №4. – S.63 – 69. - trudy konferensi
10. Vinogradova L.N. Opozisia “jivoi-mörtvyi” v fôklore i narodnoi külture slavän / Semantika tradisionnoi kültury // Slavänskaia Tradisionnaia Kültura i sovremennyi mir. Sb. materialov nauchnoi konferensii. – Vyp.8. – M., Gosudarstvennyi respublikanski sentr ruskogo fôklora, 2005. [Elektronnyi resurs]. – URL: // <http://www.velesovkrug.nm.ru/iskania/isk032.htm>
11. Petrochenko M.N. Semanticheski komponent “svoi/chujoi” v fôklornom i dialektnom bytovom tekstah. – Tomsk, 2005. – 227 s.– kniga
12. Durnovo N.N. Legenda o zaklüchennom bese v vizantiskoi i starinnoi ruskoi literature // Drevnosti. Trudy slavänskoï komisii Moskovskogo arheologicheskogo obşestva. – M., 1907. – T. 4. – Vyp. 1. – S. 59 – 81. – kniga
13. Stranadko M.V. Volşebnye predmety pomoşniki gerioia v strukture volşebnoi skazki [Tekst] // Aktuälnye problemy filologii: materialy II Mejdunar. nauch. konf. (g. Krasnodar, fevräl 2016 g.). – Krasnodar: Novasia, 2016. – S. 41–44. - trudy konferensi
14. Faminsyn A.S. Bojestva drevnih slavän. – M., 1884. – Reprintnoe izd., SPb., 1995. – 336 s.
15. Bartöldt V. Türki. Dvenadsät leksi po istorii türkskih narodov Srednei Azii. [Elektronnyi resurs]. – URL: <https://www.litmir.me/br/?b=248524&p=1#section1> – internet istochnik
16. Koşerenkova O.V. Simvolika sveta v külture [Elektronnyi resurs]. – URL: http://www.docme.ru/doc/1641192/simvolika-cveta-v-kul._ture..pdf – internet istochnik
17. Kurbangali H. Tauarih hamsa / H. Kurbangali. – Almaty, 1999. – 288 s.– kniga

МРНТИ 16.41.53

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.35>

Қалибекұлы Т.,¹ Райхан Б.²

^{1,2} Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

ҚЫТАЙ ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ ЖАЙ СӨЙЛЕМНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада синтаксистің негізгі нысаны болып табылатын жай сөйлемнің басты грамматикалық белгілері қарастырылды. Атап айтқанда, қытай тіліндегі синтаксистік құрылымды сөйлем деп танудағы қиындықтар және оның себептері көрсетіліп, тілдік деректермен дәйектелді. Қажетті тұстарында қытай тілінің ерекшеліктерін көрсету мақсатында қазақ тіл біліміндегі сөйлем теориясына қатысты тұжырымдар талданды.

Жалпы тіл білімінде сөйлемнің негізгі грамматикалық белгілері предикативтілік, модалділік және интонацияға қатысты ғалымдардың ой-тұжырымдары талданып, қытай тіліндегі синтаксистік құрылымдарды осы белгілер тұрғысынан талдау барысында туындаған мәселелер айқындалған. Қытай тіліндегі синтаксистік құрылымның өзіндік ерекшеліктерін көрсету мақсатында тілдік деректер қазақ тілімен салғастыра беріліп, қытай тілінде бастауыш-баяндауыш құрылымды сөйлем деп танудағы негізгі грамматикалық белгінің интонация болып табылатындығы негізделіп, бұл қытай тілінің грамматикалық формаларға тапшылығымен түсіндірілген.

Түйін сөздер: қытай тіл білімі, қазақ тіл білімі, синтаксистік бірлік, сөйлем, сөз тіркесі, предикативтілік, интонация, коммуникативтік

Kalibekuly T.,¹ Rayikhan B.²

^{1,2} Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF SIMPLE SENTENCES IN CHINESE LANGUAGE

Abstract

The article discusses the basic grammatical features of simple sentences, which are the main object of syntax. In particular, the article reveals the difficulties in recognizing the syntactic structures in Chinese as sentences and the reasons, the language data. The conclusions concerning the sentence theory in Kazakh linguistics are analyzed in order to demonstrate the features of the Chinese language when it is needed.

The views of scientists regarding the predicativity, modality, and intonation of the main grammatical features of sentences in general linguistics, as well as the problems, syntactic structures in Chinese with respect to these features are specified in the given research article. In order to demonstrate the features of the syntactic structure in Chinese language, linguistic data were compared with the Kazakh language, it was substantiated that the main grammatical feature for determining the predicative structure in Chinese as a sentence is intonation, which is explained by the lack of a grammatical form of the Chinese language.

Keywords: Chinese linguistics, Kazakh linguistics, syntactic unit, sentence, phrase, predicativity, intonation, communicative

Калибекұлы Т.,¹ Райхан Б.²

^{1,2} Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПРОСТЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В КИТАЙСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В статье рассматриваются основные грамматические знаки простого предложения, которые являются основной формой синтаксиса. В частности, трудности с распознаванием синтаксической структуры в китайском языке как предложения, раскрываются причины и подтверждаются языковыми факторами. При необходимости, в целях иллюстрации особенностей китайского языка, проанализированы выводы, связанные с теорией предложений в казахской лингвистике.

Анализируются взгляды ученых относительно предикативности, модальности и интонации основных грамматических знаков предложения в общей лингвистике, а также определены проблемы, возникающие при анализе синтаксических структур в китайском языке с точки зрения грамматических знаков. В целях демонстрации особенностей синтаксической структуры в китайском языке, лингвистические данные были сопоставлены с казахским языком; было обосновано, что основным грамматическим признаком для определения предикативной структуры в китайском языке как предложения является интонация, что объясняется недостатком грамматической формы китайского языка.

Ключевые слова: китайская лингвистика, казахская лингвистика, синтаксическая единица, предложение, фраза, предикативность, интонация, коммуникативность

Кіріспе. Қазіргі кезде Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы дипломатиялық қарым-қатынас экономикалық, сауда-саттық, мәдени және басқа да бағыттарда дамуда. Екі ел арасындағы қарым-қатынастар бірінші кезекте қазақ және қытай тілдерін жетік меңгерген кәсіби мамандардың болуын қажет етеді. Тіл өзінің қатынас құралы болу қызметін сөйлемдер арқылы іске асырады. Синтаксистің ең басты нысаны сөйлем – коммуникативтік қызметі бар синтаксистік бірлік. Сөйлемге дейінгі тілдік бірліктер, яғни фонема, морфема, сөз тіркесі коммуникативтік қызмет атқара алмайды. Адамдар өз ойын, көңіл күйін басқаларға сөйлем арқылы білдіреді, басқалардың ойын сөйлем арқылы ғана түсінеді алады.

Қытай тілін меңгеруде немесе меңгертуде қиындық тудыратын мәселелердің бірі – сөйлем табиғатын тану мәселесі, бұл қытай тілінің өзіндік ерекшеліктерімен байланысты болып келеді. Тіл

білімінде сөйлемге беріліп жүрген анықтама аз емес және олардан бәрі бірізді деуге болмайды. Бұл негізгі синтаксистік бірліктің табиғатын түсіндіруге, яғни нысанның – сөйлемнің қай аспектіден қарастырылуына байланысты болып келеді. Бір анықтамада сөйлемнің мәні логикамен байланысты айқындалса, келесі анықтамада сөйлемнің табиғаты лингвистиканың шеңберінде қарастырылу арқылы түсіндіріледі.

Әдістеме.Мақалада жай сөйлем синтаксисіне қатысты ғылыми зерттеулер, оқулықтар, монографиялардағы ғылыми теориялар басшылыққа алынды. Атап айтқанда, Қытай ғалымдары Lu Shuxiang, Zhu Dexi, Zhao Yuanren, Huang Borong, Liao Xudong, Fan Xiao және т.б. қазақ ғалымдары А.Байтұрсынұлы, М.Балақаев, К.Аханов, Т.Қордабаев, Р.Әміров, Т.Сайрамбаев т.б. көзқарастары мен тұжырымдары жұмысымызға негіз болды.

Қытай және қазақ тілдеріндегі сөйлемнің құрылымдық жүйелеріндегі ұқсастықтары мен айырмашылықтарын, әр тілдің өздеріне ғана тән ерекшеліктерін анықтау жұмыстың басты мақсаты болып табылады. Қытай тіліндегі синтаксистік құрылымның өзіндік ерекшеліктерін көрсету мақсатында тілдік деректер қазақ тілімен салғастыра беріліп, қытай тілінде бастауыш-баяндауыш құрылымды сөйлем деп танудағы негізгі грамматикалық белгінің интонация болып табылатындығы негізделіп, бұл қытай тілінің грамматикалық формаларға тапшылығымен түсіндірілді.

Зерттеудің мақсатына сәйкес, тіл білімінде қалыптасқан сипаттамалы, салғастырмалы әдіс, синтаксистік талдау әдістері пайдаланылды.

Мақалада қытай тіліндегі сөйлемнің анықтамасы, ерекшеліктері, жасалу жолдары мен түрлеріне қатысты теориялық мәселелерге тоқталамыз.

Нәтижелер мен талқылау.Қытай тіл білімінде сөйлемнің анықтамасы, оған тән негізгі грамматикалық белгілер, оның құрылымдық-мағыналық түрлері және оларды топтастыруда қойылатын өлшемдер тұрғысынан алғанда өзіндік ерекшеліктерге ие болып келеді.

Қытай тіліндегі жай сөйлемдерге қатысты тұжырымдарға тоқталмас бұрын жалпы тіл біліміндегі сөйлем теориясына қысқаша шолу жасайық.

Сөйлемнің зерттелу тарихына көз жіберсек, олардың әр қырынан қарастырылғанын байқау қиынға соқпайды. Бірінші – сөйлемді қатынас құралы болу тұрғысынан қарастыру. Сөйлемді мұндай қатысымдық (коммуникативтік) құрылым ыңғайында зерттеушілер актуалды мүшелер, яғни тема мен реманың арақатынасына назар аударады. Екінші – сөйлемді құрылымдық аспектіден қарастыру. Үшінші – сөйлемді мағыналық құрылысы жағынан сипаттау. Дәлірек айтқанда, сөйлемнің құрылымы мен мағынасын бірлікте алып қарастыру [1, 7 б.].

Сөйлемді зерттеудің бұл аспектілері жайында басқа еңбектерден де осы мазмұндас ой-тұжырымдарды кездестіруге болады. Мәселен:

1) сөйлемнің формалық жағынан ұйымдасуы, яғни предикативтік орталық ыңғайындағы құрылым, оны формалды немесе структуралық деп те атайды;

2) мазмұндық жағынан ұйымдасуы, яғни белгілі бір объективті шындықты білдіру ыңғайындағы құрылым болып табылуы;

3) сөйлем арқылы берілген хабардың белгілі бір қарым-қатынас мақсатына лайық құрылуы, бұл коммуникативтік құрылым деп аталады [2, 13–14 бб.].

Тілдің басты қызметінің бірі – адамдар арасында өзара пікір алмасу, қарым-қатынас жасаудың құралы болу қызметін атқаруы. Қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымының негізін салушы ғалым Ахмет Байтұрсынұлының сөзімен айтқанда, “Тілдің міндеті – ақылдың аңдауын аңдағанша, қиялдың меңзеуін меңзегенінше, көңілдің түюін түйгенінше айтуға жару”. Тілдің бұл қызметі сөйлеуден көрінеді, ал сөйлеудегі басты коммуникативтік бірлік сөйлем болып табылады.

Қазақ тіл білімінде сөйлем табиғатын анықтауға байланысты айтылған ғылыми пайымдауларға келер болсақ, А.Байтұрсынұлы “Сөйлем дегеніміз – сөздің басын құрастырып, біреу айтқан ой” деген анықтама беріп, ой-тұжырымын ары қарай былайша жалғастырады: “... ауыздан шыққан сөздің бәрі сөйлем бола бермейді, айтушының ойын тыңдаушы ұғарлық даражада түсінікті болып айтылған сөздер ғана сөйлем болады” [3, 157 б.]. А.Байтұрсынұлының сөйлемге берген анықтамасында сөйлемге тән және сөйлемнің атқаратын қызметіне қатысты мынандай белгілер негізге алынған:

1) сөйлем ойды жеткізу құралы;

2) сөйлем коммуникативтік бірлік болып табылады, яғни сөйлем “айтушының ойы” және “тыңдаушының ұғуы” тұрғысынан анықталады;

3) сөйлемнің мазмұнының көлемі коммуникативтік мақсатқа қатысты анықталады, яғни тыңдаушы ұғарлық дәрежеде болуы.

Сөйлемді сөйлем деп танытатын негізгі грамматикалық белгілері ретінде предикативтілік, модалділік және интонация аталып жүр. Предикативтілік сөйлемнің негізгі ұйымдастырушы тірегі бастауыш пен баяндауыштың арасындағы синтаксистік байланыс ретінде түсініледі. Профессор Т.Сайрамбаев предикативтілікке жақ, шақ мәселесі негіз болып, осы екеуі арқылы предикативтік жүзеге асырылатындығын көрсетсе, модальділік белгісінің рай категориясы, модаль сөздер, демеуліктермен іске асырылатындығына тоқталады [2, 5–6 бб.].

Профессор Т.Қордабаев сөйлемге тән белгілер мен категориялар ретінде коммуникативтік, модалдық және предикаттықты атайды да, интонацияны коммуникативтік пен модалдық категорияның сыртқы материалдық көрсеткіші ретінде қарастырады [4, 6 б.].

Профессор Р.Әміров “Жай сөйлем синтаксисі” атты еңбегінде бастауыш пен баяндауыштың арасындағы қатынасты предикативтілік қатынас деп атайды. Тілде осы предикативтілік қатынасты танытатын грамматикалық формалардың болатындығына тоқталады, олардың бәрі де көбіне баяндауыш мүшенің құрамынан орын алатындығын атай отырып, шақтық тұлға мен жақтық тұлғаға қоса, рай тұлғасын да көрсеткен [5, 50–51 бб.].

Егер предикативтілікті бастауыш пен баяндауыштың қатынасы ден түсінсек, онда ол сөйлемнің барлық типтік түрлерін толық қамти алмайтыны сөзсіз. Предикативтілік екі құрамды сөйлемдерде толық, бір құрамды сөйлемдерде жартылай көрінеді.

Жалпы тілтанымда сөйлемнің негізгі белгісі ретінде көрсетілетін предикативтілік жақ, шақ арқылы жүзеге асса, модальділік белгісі ретінде – рай категориясы, модаль сөздер, демеуліктер арқылы беріледі. Ал қытай тілінде бастауыш-баяндауышты тізбектің құрамындағы баяндауыштардың жақтық, шақтық және рай сияқты грамматикалық формалары болмайды. Бастауыш-баяндауышты тізбек сөйлемге тән тиянақты интонациямен айтылса (соңынан тыныс белгілері қойылса) немесе сөйлемнің соңынан келетін демеуліктер қосылып айтылса ғана, бастауыш-баяндауыш құрылымды сөйлемге айналады.

Американдық ғалым Жау Юаньрен (Zhao Yuanren) “A Grammar of Spoken Chinese” (Қытай сөйлеу тілінің грамматикасы) атты еңбегінде қытайдың ауызекі сөйлеу тілінде сөйлемдердің тең жартысының бастауышсыз сөйлемдер болып келетіндігін айтады. Мұны қытай тілінің өзіндік ерекшеліктерімен байланысты қарастыру керек сияқты.

Ал қытай тілінің грамматикасына тән басты ерекшеліктер мыналар:

1) қытай тілінде сөз түрлендіруші грамматикалық формалардың аз болуы; 2) сөйлемде сөздердің орын тәртібі мен көмекші сөздер грамматикалық мағыналарды білдіретін басты тәсілдер болып табылуы.

Қытай тілінде сөйлемнің құрамындағы бастауыш пен баяндауыш тек орын тәртібі арқылы байланысады. Предикативтілік демеуліктер мен интонация арқылы іске асады. Қытай тілінде сөйлемге тән ең басты белгі – интонация.

Қытайда және елімізде жарық көрген еңбектерде сөйлемге әрқилы анықтама беріліп жүр.

Қытайдың көрнекті тілші ғалымдары Хуан Борун (Huang Borong) мен Ляу Шуйдон (Liao Xudong) сөйлемге мынадай анықтама береді: “Сөйлем – тиянақты интонациямен айтылатын, біршама тиянақты ойды білдіретін тілдік бірлік” [6, 5 б.].

“Қазіргі қытай тілінің практикалық грамматикасы” атты еңбекте сөйлем былай анықталған: “Сөйлем – біршама тиянақты ойды білдіретін, оның алдында немесе артында айтарлықтай кідіріс болатын, тиянақты интонациямен айтылатын тілдік бірлік” [7, 3 б.].

Шетелдік студенттерге арналған “A Practical Chinese Grammar for Foreigners” атты оқулықта сөйлемге берілген анықтамада сөйлемнің мынадай белгілерді негізге алынған: “Сөйлем белгілі бір синтаксистік заңдылықтар арқылы сөз немесе сөз тіркестерінен құралады; бір біршама толық ойды білдіреді; модалдықты білдіреді; белгілі бір тиянақты интонациямен айтылады; сөйлем мен сөйлем арасында айтарлықтай кідіріс жасалады, жазуда нүкте (.) қойылады” [8, 350 б.].

Қытай тілін оқытуға арналған “Shiyong Duiwai Hanyu Yufa” атты педагогикалық грамматикада сөйлемге берілген анықтамада мынадай мазмұндар қамтылған: “Сөйлемнің алдында немесе артында айтарлықтай кідіріс болады, сөйлем тиянақты интонациямен айтылады, біршама толық мағынаны білдіретін дыбыс пен мағынаның бірлігінен тұратын тіркесім, ең үлкен грамматикалық бірлік, бір сөйлем аяқталған соң айтарлықтай кідіріс жасалады, жазуда нүкте (.), сұрақ белгісі (?) немесе леп белгісі (!) қойылады.” [9, 4 б.].

Лу Фубоның қытай тілінде жазылып, қазақ тіліндегі аудармасы қоса берілген “Қытай тілі грамматикасының оқытулық қолданбасы” деген оқулығында (немесе “Қытай тілінің педагогикалық

грамматикасында”) берілген анықтама: “Дербес, тиянақты ойды білдіретін тілдік бірлік сөйлем деп аталады” [10, 12 б.].

Шыңжаң оқу-ағарту баспасынан шыққан “Қазіргі заман қытай тілі грамматикасы” деген оқулықта сөйлем былай анықталған: “句子是由词或词组构成, 能够表达一个相对完整的意思, 并且有一个特定语调的语言单位。Сөйлем – сөзден немесе сөз тіркесінен құралып, едәуір толық мағына білдіре алатын, сондай-ақ белгілі интонацияға ие тілдік бірлік” [11, 262 б.]. Аталмыш оқулықтың ерекшелігі – қытай тілінде жазылып, қазақ тіліндегі аудармасы беріліп отырған.

“Қазақ университеті” баспасынан шыққан “Базалық шығыс тілі: Қазіргі қытай тілінің грамматикасы” атты қос тілде, яғни қытай және қазақ тілдерінде жазылған оқулықта сөйлемге мынадай анықтама берілген: “句子是由词或词组构成, 能够表达一个相对完整的意思, 并且有一个特定语调的语言单位。Сөйлем – сөзден не сөз тіркесінен құралып, толық мағына беретін, сондай-ақ белгілі интонацияға ие тілдік бірлік” [12, 103 б.]. Автор жоғарыдағы “Қазіргі заман қытай тілі грамматикасында” берілген анықтаманы өзгеріссіз, бастапқы қалпын сақтап көшіріп берген.

Жоғарыдағы Шыңжаң оқу-ағарту баспасы мен “Қазақ университеті” баспасынан шыққан оқулықтарда сөйлемге берілген анықтамада авторлар **意思** сөзін қазақ тіліне “мағына” деп аударған. **意思** сөзі әдетте қазақ тіліне “мағына” деп аударылатыны рас. Бірақ анықтамадағы **意思** сөзін қазақ тіліне “ой” деп аударған дұрыс. Сөйлем мағынаны емес, тиянақты ойды білдіреді. Сонымен жоғарыдағы анықтаманы қазақ тіліне “Сөйлем – сөз немесе сөз тіркестерінен құралатын, біршама аяқталған ойды білдіретін, белгілі бір интонацияға ие тілдік бірлік” деп аударған жөн.

“Қытай филологиясына кіріспе” атты оқу құралында сөйлемге анықтама былай берілген: “Сөйлем – сөзден немесе сөз тіркесінен құралатын, белгілі бір толық ойды білдіре алатын және өзіндік интонацияға ие тілдік бірлік” [13, 102 б.].

Сонымен, қытай тіл білімінде сөйлемге берілген анықтамаларда сөйлемге тән белгілер ретінде мыналарды атайды:

- 1) сөйлем біршама тиянақты ойды білдіреді;
- 2) әрбір сөйлем белгілі бір интонациямен айтылады;
- 3) сөйлемнің алдында немесе артында кідіріс болады (яғни сөйлем дауыс ырғағы жағынан тұтастанып, айналасындағы басқа сөйлемдерден кідіріс арқылы оқшауланып тұрады);
- 4) сөйлем белгілі бір синтаксистік заңдылықтар арқылы құралған сөздер тобы.

Фу Юйшян (Fu Yuxian) сөйлемнің белгілеріне “сөйлем белгілі бір синтаксистік заңдылықтар арқылы құралған сөздер тобы”, “сөйлемнің алдында немесе артында кідіріс болады”, “сөйлемде айтылу интонациясының болуы” сынды үш белгіні ғана атайды да, сөйлемнің анықтамасын мынадай формуламен көрсетеді: $S = \frac{nW}{St}$ / немесе $nW / + St$

Бұл формуланы былай түсіндіруге болады: S – сөйлем, W – сөздер, n – сөздің кез келген саны, екі көлбек сызық (/) – сөйлемнің алдыдағы немесе соңындағы болатын кідірісті білдіреді, St – интонацияны білдіреді [14, 70 – 71 бб.].

Сөз түрлендіруші формаларға тапшы қытай тілінде орын тәртібінің мәні ерекше. Атап айтқанда:

1) сөз тіркестері құрамындағы сөздердің орнын ауыстырса, олардан туындайтын грамматикалық қатынастар мен грамматикалық мағыналар бүтіндей өзгеріп кетеді: **意义重大**[yiyi zhongda] *мағынасы зор* – бастауыш-баяндауышты сөз тіркесі (бастауыш-баяндауышты сөз тіркесінің құрамындағы сыңарлар тек орын тәртібі арқылы байланысады). **重大意义**[zhong da yiyi] *зор мағына* – анықтауыштық қатынастағы сөз тіркесі;

2) сөйлемдегі зат есім немесе есімдіктен жасалған бастауыш пен толықтауыштың орнын ауыстырса, бүтіндей сөйлемнің мағынасы өзгеріп кетеді. Мысалы, **他相信你** [Ta xiang xin ni] *Ол саған сенеді* деген сөйлемнің құрамындағы **他** (ол) сөзі – бастауыш, **你相信他** [Ni xiangxin ta] *Сен оған сенесің* деген сөйлемнің құрамындағы **他** (ол) сөзі толықтауыш мүше болып тұр. Мұның себебі – қытай тілінде зат есім мен есімдіктерді түрлендіретін формалар, яғни септік жалғауларының болмауынан болса керек. Сондықтан қытай тілінде орын тәртібінің маңызы ерекше. Ал қазақ тілінде *Ол саған сенеді* деген сөйлемді *Саған ол сенеді* деп орнын ауыстыруға болады, *Сен оған сенесің* деген сөйлемді *Оған сен сенесің* деп орнын ауыстырғанмен мағынаға айтарлықтай нұқсан келмейді [15, 56 – 57 бб.].

Қытай тілінде баяндауышы бастауыш-баяндауышты сөз тіркесінен жасалған сөйлемнің болуы қазақ тілімен салыстырғанда, өте маңызды ерекшеліктердің бірі болып саналады.

Қытай тілінде бастауыш-баяндауыштық құрылымды емес сөйлемдер көп кездеседі. Сондай-ақ, мұндай сөйлемдердің болуы – қытай тілінің грамматикалық құрылысына тән өзгеше құбылыс. Жай сөйлемнің ішінде бастауыш пен баяндауышты тауып алуға болмайтын сөйлемдер бастауыш-баяндауыш құрылымды емес сөйлемдер деп аталады. Бұл сөйлемдер бастауыш-баяндауышты тіркестерден басқа сөз тіркестерінен немесе жалаң сөздерден жасалады. Қытай тілінің дәстүрлі грамматикасында бұл сөйлемдер екі түрге бөлінеді. Бірі – жақсыз сөйлем, екіншісі – атаулы сөйлем. Жақсыз сөйлем – бастауышы жоқ сөйлемдер. Мысалы, 出太阳了 [chu taiyang le] *Күн шықты*. 上课了 [shangke le] *Сабақ басталды*. Ілгерідегі жақсыз сөйлемдерге бастауышты қосуға мүлде болмайды. Ескеретін бір жай, олар қазақ тіліне аударылғанда, бастауыш-баяндауыштық құрылымды сөйлемге өзгеріп кетеді. Атаулы сөйлем бір ғана сөзден (басым көпшілігі зат есімдерден) немесе зат есімді сабақтаса байланысқан сөз тіркесінен жасалады. Атаулы сөйлем контекст пен ситуацияға қатысты қолданылғанда, кенеттен пайда болған заттар мен құбылыстарды т. б. білдіреді. Мысалы: 飞机! [fei ji] *Ұшақ!* (кенеттен көрінген затты білдіреді). 多么美丽的山啊! [duome meili de shan a] *Қандай көркем тау десеңізі!* (эмоцияны білдіреді). 什么? [shenme] *Немене?* (сұрақты білдіреді), 先生! [xiansheng] *Мырза!* (дербес қаратпа), 喂! [wei] *Алло!* 谢谢! [xiexie] *Рақмет!* т.б. Орыс тіл білімінде жоғарыдағы *Немене? Алло! Рақмет! Мырза!* деген мысалдарды сөйлемнің қатарына емес, айтылымдардың (высказывания) түрлеріне жатқызады.

Қытай тіліндегі атаулы сөйлемдер бастауыш-баяндауышты тіркестерден басқа, сөз тіркестерінен не жалаң сөздерден жасалады. Олар контекст пен ситуацияға қатысты қолданылғанда, атаулы сөйлем бола алады. Атаулы сөйлем болу үшін оның айтылар оқиғаға қатысы болуы керек және өзінен кейін тұрған атаулы емес сөйлеммен сабақтас, мәндес болуы қажет. Атаулы сөйлемдердің сөйлем ретінде танылуына бірден-бір фактор интонация болып табылады, өйткені олар міндетті түрде сөйлемге тән тиянақты интонациямен айтылады. Сонымен қатар, толық мағыналы сөздер мен сөз тіркестері сөйлем түрінде жұмсалғанда міндетті түрде сөйлемне тән тиянақты интонациямен айтылуы шарт.

Бастауыш-баяндауышты сөз тіркесі қытай тілі сияқты сөз түрлендіруші формаларға тапшы қытай тілінің табиғатына тән. Ал сөз түрлендіруші формаларға бай тілдерде, мысалы, қазақ тілінде бастауыш-баяндауышты тізбектің құрамындағы баяндауыштардың (әсіресе, етістіктердің) жақтық, шақтық, көптік және рай сияқты грамматикалық формалары болатындықтан, тұтас конструкция сөйлемдік қасиетке ие болады да, сөз тіркесі болмайды. Сондай-ақ, бастауыш пен баяндауыш жіктік жалғаулары негізінде құралып, субъектілік-предикаттық қатынаста жұмсалатындықтан, сөз тіркесінің емес, сөйлемнің нысанына жатады.

Қорытынды. Қытай тілінің грамматикасында сөйлемнің мәні логикамен байланысты айқындалған. Анықтамада сөйлемнің мынадай басты белгілері негізге алынған:

1) сөйлем біршама тиянақты ойды білдіреді;

2) сөйлем белгілі бір интонациямен айтылады; 3) сөйлем – белгілі бір синтаксистік заңдылықтар арқылы құралған сөздер тобы;

4) сөйлемнің алдында немесе артында кідіріс болады, яғни сөйлем дауыс ырғағы жағынан тұтастанып, айналасындағы басқа сөйлемдерден кідіріс арқылы оқшауланып тұрады.

Қытай тілінде сөз түрлендіруші формалар тапшы, сөз бен сөзді байланыстыратын септік жалғаулары болмайды, сондықтан қытай тілінде орын тәртібі тәсілі айрықша мәнге ие. Қытай тілінде синтаксистік құрылымдағы сөздердің орындарын ауыстырса, оның білдіретін грамматикалық мағынасы бүтіндей өзгереді.

Қытай тілінде сөйлемнің құрамындағы баяндауыштың жақтық, шақтық және рай сияқты грамматикалық формалары болмайды, сондықтан бастауыш пен баяндауыш тек орын тәртібі арқылы байланысады. Бастауыш-баяндауышты тізбек сөйлемге тән тиянақты интонациямен айтылса немесе сөйлемнің соңынан келетін демеулік шылаулар қосылып айтылса, бастауыш-баяндауыш құрылымды сөйлемге айналады. Кез келген сөйлем белгілі бір интонациямен айтылады. Сондықтан да сөйлем еркін сөз тіркесінен құрылымдық жағынан ғана емес, интонациясы жағынан да ажыратылады. Қытай тілінде сөйлемді сөйлем деп танытатын негізгі грамматикалық белгі – интонация.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Арват Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. – Киев: Вища школа, 1984. –160 с. –книга.
- 2 Сайрамбаев Т. Сөйлемнің тұрлаулы мүшелері. –Алматы: Қазақ университеті, 1991. –168 б.
- 3 Байтұрсынұлы А. Қазақ тіл білімінің мәселелері. –Алматы: Абзал-Ай, 2013. –640 б. –кітап.
- 4 Қордабаев Т. Қазақ тіліндегі құрмалас сөйлемдер синтаксисі. –Алматы: Санат, 1995. –176 б.
- 5 Әміров Р. Жай сөйлем синтаксисі. –Алматы: Мектеп, 1983. – 168 б. –кітап.
- 6 Huang Borong, Liao Xudong. Xiandai Hanyu (2). – Beijing: Gaodeng Jiaoyu Chubanshe, 1997 - 309 p.
- 7 Liu Yuehua, Pan Wenyu, Gu Wei. Shiyong Xiandai Hanyu Yufa. – Beijing: Shangwu Yinshuguan, 2004. – 1005 p. –кітап.
- 8 Li Dejin, Cheng Meizhen. A Practical Chinese Grammar for Foreigners. –Beijing: Sinolingua, 2007. –742 p. –кітап.
- 9 Hu Peian. Shiyong Duiwai Hanyu Yufa. –Wuhan: Huazhong Keji Daxue, 2011. –263 p.
- 10 Лу Фубо. Қытай тілі грамматикасының оқытулық қолданбасы. – Бейжің: Бейжің тіл және мәдениет университеті, 2001. –411 б. – кітап.
- 11 Лю Баушун, Шуй Шужын. Қазіргі қытай тілі. –Үрімжі: Шыңжаң оқу-ағарту баспасы, 1987. –468 б. –кітап.
- 12 Абдырақын Н. Базалық шығыс тілі: Қазіргі қытай тілінің грамматикасы. –Алматы: Қазақ университеті, 2015, –166 б. –кітап.
- 13 Мәсімханұлы Д., Әбиденқызы, А. Қытай филологиясына кіріспе. –Астана: Күлтегін, 2004. – 237 б. –кітап.
- 14 Fu Yuxian. Xiandai Hanyu Yufaxue. –Guangzhou: Guangdong Jiaoyu Chubanshe, 2003. –340 p.
- 15 Қалибекұлы Т. Қытай және қазақ тілдеріндегі сөз тіркесінің құрылымы мен семантикалық ерекшеліктері. Филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2004. – 142 б. –диссертация.

References:

1. Arvat N.N. Semanticheskaia struktura prostogo predlojenia v sovremennom ruskom iazyke. –Kiev: Viša škola, 1984. –160 s. –knina.
2. Sairambaev T. Söilemniñ tūrlaulı müşeleri. –Almaty: Qazaq universiteti, 1991. –168 b.
3. Baitürsynuly A. Qazaq til bilimniñ мәseleleri. –Almaty: Abzal-Ai, 2013. –640 b. –kitap.
4. Qordabaev T. Qazaq tilindegi qūrmalas söilemder sintaksisi. –Almaty: Sanat, 1995. –176 b.
5. Āmirov R. Jai söilem sintaksisi. –Almaty: Mektep, 1983. – 168 b. –kitap.
6. Huang Borong, Liao Xudong. Xiandai Hanyu (2). – Beijing: Gaodeng Jiaoyu Chubanshe, 1997 - 309 p.
7. Liu Yuehua, Pan Wenyu, Gu Wei. Shiyong Xiandai Hanyu Yufa. – Beijing: Shangwu Yinshuguan, 2004. – 1005 p. –kitap.
8. Li Dejin, Cheng Meizhen. A Practical Chinese Grammar for Foreigners. –Beijing: Sinolingua, 2007. –742 p. –kitap.
9. Hu Peian. Shiyong Duiwai Hanyu Yufa. –Wuhan: Huazhong Keji Daxue, 2011. –263 p.
10. Lu Fubo. Qytai tili gramatikasynyñ oqytulyq qoldanbasy. – Beijiñ: Beijiñ til jäne mädeniet universiteti, 2001. –411 b. – kitap.
11. Lü Bauşun, Şui Şujyn. Qazırğı qytai tılı. –Ürimji: Şyñjañ oqu-ağartu baspasy, 1987. –468 b. –kitap.
12. Abdyrayqyn N. Bazalyq şyğys tılı: Qazırğı qytai tiliniñ gramatikasy. –Almaty: Qazaq universiteti, 2015, –166 b. –kitap.
13. Mäsımhanuly D., Ābidenqyzy, A. Qytai filologiasyna kirispe. –Astana: Kültegin, 2004. –237 b. – kitap.
14. Fu Yuxian. Xiandai Hanyu Yufaxue. –Guangzhou: Guangdong Jiaoyu Chubanshe, 2003. –340 p.
15. Qalibekuly T. Qytai jäne qazaq tilderindegi söz turkesiniñ qūrylymy men semantikalyq erekşelikleri. Filologia ğylymdarynyñ kandidatı därejesin alu üşin daiyndalğan disertasia. – Almaty, 2004. – 142 b. – disertasia.